

Actes de la
**VII Jornada
d'Onomàstica**
Xèrica 2013

COL·LECCIÓ ACTES, 12

© els autors

© ACADEMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA

Edita: Publicacions de l'ACADÈMIA VALENCIANA DE LA LLENGUA
Avinguda de la Constitució, 284. 46019 València
avl@gva.es - www.avl.gva.es

Disseny i maquetació: Espirelius
www.espirelius.com

Impressió: Imprés Puchades

ISBN: 978-84-482-5908-2
Depòsit legal: V-586-2014

FRONTERA PERMEABLE I PONT TOPONÍMIC. ENTRE EL PENYAGOLOSA I LA MENADELLA

Jesús Bernat i Ferran Guardiola

1. SOBRE EL TÍTOL

En veure les cingles i els cingles que enceten l'Aragó, hom convindrà que el riu Montlleó, com altres rius encaixonats entre muntanyes, com moltes serres, representen accidents orogràfics que marquen una frontera clara. Allà al bell mig, però, albirem un pont.

Un pont i un camí que humanitza la ratlla i uneix dues cultures, dues llengües que, al voltant del riu han trobat la permeabilitat d'una frontera, una frontera permeable.

Quan al pont unim la humanització de les cases i d'un molí, la frontera s'esvaeix, i les relacions d'ambdues bandes esdevenen contínues, fluïdes i fèrtils.

Així, la frontera politicoadministrativa entre el País Valencià i Aragó, que també és ací lingüística, ve marcada físicament al Maestrat i als Ports per unes línies geogràfiques de difícil trànsit: el riu Montlleó, el riu de les Truites, el riu de les Albaredes. Obstacles físics que la gent dels dos costats ha humanitzat a través dels segles amb ponts, pontarrons, passeres, calçades... i molins (molí de Lluna, molí dels Ullals...) o llogarets (la Estrella, la Pobleta del Bellestar, les Albaredes) on s'han conegut gent d'ambdues bandes, i festejat i casat, comprat i venut, baratat, i han deixat així la petja intercultural feta nom, els topònims ho palesen.

Pont de les Calçades, entre Vistabella i Mosquerola

2. L'ABAST GEOGRÀFIC

L'abast geogràfic no té un altre significat que ser les comarques on habitualment hem treballat i xalat per les nostres dèries toponímiques. A més d'haver fet collita en diversos termes municipals d'ambdues comarques, també hem mostrat algun estudi comparatiu sobre genèrics oronímics.¹

Malgrat ser la frontera lingüística clara i pregona entre les terres aragoneses i les nostres comarques, hem vist que

1. «Oronímia a Els Ports i l'Alt Maestrat». *XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos* (Castelló 2001).

al llarg dels segles hi ha hagut una relació continuada, diària, quotidiana i fèrtil, que, en aspectes tant importants com la ramaderia, ha fet nàixer uns camins: assagadors Reals (de Terol a la Plana, de Tortosa a Cantavella i Fortanet) engravats amb una onomàstica viva i recordadora: cova dels Aragonesos, prat d'Aragó, camí dels Xurros..., sobrenoms com: el Xurro, el Par-rín, el Manyo...

L'osmosi entre les dues cultures exigiria un estudi de les dues bandes. Centrem, però, aquest petit treball en les mostres toponímiques dels nostres termes.²

3. EL VEÏNATGE LINGÜÍSTIC

Com diu Emili Casanova (2011):

Es difícil valorar la actuación del aragonés sobre el catalán de València por varias razones:

a) la contigüidad geográfica del aragonés y el catalán occidental [...] hace difícil separar cuándo se puede hablar de préstamo y cuando de área continua, sobre todo por lo que respecta al léxico...

d) la convivencia de lenguas en la Edad Media no era conflictiva como tampoco lo es hoy en día en los pueblos: es decir cada uno hablaba su lengua y el otro contestaba en la suya, y de manera natural en el proceso de adaptación de una lengua a la otra las diferencias entre las dos lenguas se nivelaban espontáneamente en el hablar. Esto se ve en la documentación antroponímica donde las discrepancias fonético-morfológicas desaparecen cuando los aragoneses se hacen valencianos:

Cedriellas> Cedrelles> Segrelles, Lagueruela>Guerola, Vicente>Vicent, Suelves>Solves, Escrige>Escrig, en cambio Valero y Domingo no han sufrido adaptaciones.

El contacte continuat, relacions comercials, familiars, laborals... produeixen la comprensió d'ambdues llengües pels parlants dels dos costats, i és fàcil observar una comunicació bilingüe sense canvis, amb naturalitat: la gran quantitat

2. Els aspectes lexicogràfics han estat abordats a bastament per lingüistes ben nostrats. Cal recordar només el n.º 32 de la revista Caplletra «El català i l'aragonés: història d'un contacte multiseccular».

L'Estrella, pont toponímic i osmosi cultural

d'antroponímia castellana i la malnominallització n'és una clara conseqüència.

Maria Rosa Fort i Cañellas (2002) ens aporta valuoses consideracions sobre els parlars fronterers:

Es planteja sovint en els estudis de parles frontereres, comenta Veny (1991: 100), el problema de la pertinença d'un determinat tret a la llengua A o a la llengua B, en el nostre cas a l'aragonès o al català; i és que hom oblidava amb massa freqüència que en dialectes constitutius de dues llengües es produeixen fenòmens de continuum, és a dir, que trets fonètics, morfosintàctics o lèxics formats a partir d'un fons llatí, modificat pel substrat o algun altre factor, són compartits totalment o parcialment per dos dominis lingüístics adjacents. Ja Juan Antonio Frago (1977), en referir-se als casos de paral·lismes entre els lèxics patrimonials de distintes àrees, emprà l'expressió *comunidad de sustrato* [...]. Entén per *comunidad de sustrato*, «la participació que dos o més dominis lingüístics tienen en un fondo lexical común lo bastante uniforme para que, en una perspectiva genealògica, sus respectivos acervos léxicos presenten apreciables indicios de un estrecho parentesco; que ofrezcan, en suma, una serie de etimologías comunes

desconocidas en los espacios lingüísticos ajenos a esta comunidad de sustrato».

Les nostres observacions sobre els topònims parteixen d'aquestes consideracions, sense decantar-nos per etiquetar-los d'aragonesos, catalans o castellans.

4. TRETOS FONÈTICS I MORFOLÒGICS

Del corpus recollit en aquests termes de frontera, podem extreure alguns trets lingüístics de cada subtema:

Fonètica:

[x] El so velar en topònims antics i en nous.

Hem recollit els topònims *el Tejuelo*³ i *la Calleja*, amb so castellà, enfront de la sonorització que hi ha hagut a les *Higüeles* (valencianització de *Hijuelas*). Tanmateix, trobem topònims a ambdues bandes de la ratlla, com *els Castillejos*, *la Canaleja*, *el Foradizo*, *els Pinarejos...*, que mantenen el so propi de cada sistema, [x] a l'Aragó i [dj] a les nostres comarques, amb alguna excepció com 'camí dels Castillejos' [x]. Altrament, el *barranc de l'Ojal*, el *riu Majo* i *els Castillejos*, tots tres al terme de Mosquerola, són pronunciats des de Vistabella amb el so velar fricatiu sord.

Un exemple històric. Hi ha la partida de les Granges (Cinctorres) i la Granja (Vistabella): casa/caseta amb diversos camps de conreu a la seua vora i algun element de mas com una era, soll, etc. Al segle xx, els anys seixanta van veure l'aparició de construccions noves, a la vora dels pobles o espargides pel terme [gránxes]: edifici per a la cria intensiva d'alguna espècie animal de consum massiu (porcs, pollastres, conills...). El topònim tradicional manté els sons tradicionals, el neotopònim castellà manté la fonètica castellana, tot i que en altres mots (antropònims) el so castellà ha estat substituït pel velar oclusiu [kosé, kwakín].

[wé] *Font de la Pissuela*, *el Tejuelo*, *el Recuenco*, *les Higüeles*, *el Possuelo* mostren el diftong [we] propi de les solucions aragoneses.

3. Emprém la cursiva per assenyalar els topònims que en el seu genèric o especificatiu són de base aragonesa o castellana.

Morfologia. Sufixos

-ejo, -eja, -ijo, -ija: *els Castillejos*, *els Rodalejos*, *el Rodejo*, *tossal de Pinarejos*, *la Canaleja*, *la Caleja de Sant Pere*, *cova del Foradizo*.⁴ No tenen la pronúncia velar com en la zona aragonesa on podem trobar els mateixos topònims. Encara que els genèrics *caleja* i *calejó*, com són propis de Vilafranca, tenen una pronúncia apitxada (africada, [tx]) tret que retola de vegades aquells assagadors com a *caletxa*. Si bé el sufix *-ejo* del castellà-aragonés té un sentit apreciatiu-despectiu, en els casos nostres creiem que només tenen un significat de diminutiu.

-ico, -ica: *el Massico*, *el Povico*, *covica Roia*, *la Penyica*, *les Casiques*, *el Corralico*, *la Cerradica*, *les Cerradiques*: és el sufix diminutiu per excel·lència de la banda aragonesa i forma part de moltíssims genèrics.

-ito, -ita: *el Cerrito*, *Palomita*. Amb el mateix significat que l'anterior, però amb molta menor presència.

-ero: *el Pitaladero*, *cova del Cutxaratero*, *el Rotxero*.

El sufix *-ero*, en valencià, té un gran rendiment quan és emprat per a la construcció de malnoms. És un fenomen molt estès i no es tracta de cap castellanisme nou. Ara bé, en els casos que ens ocupen apareixen als especificatius dels topònims: *Pitaladero*, *Cutxaratero*, *Rotxero*.⁵

-ado: *artiga del Soldao*, *el Rodao*, *el Cerrao*. Formes que mostren la pronúncia del sufix amb la pèrdua de la dental intervocàlica, com és habitual en el castellà de l'Aragó i també en alguns topònims molt valencians *Colla(d)o*.

-ino: *Focino*. Sufix castellà de no massa rendiment amb un sentit general de 'relació amb'.

-illo, -illa: *collet del Borquillo*, *font de l'Hornillo*. Diminutiu.

-uelo, -uela: *el Possuelo*, *les Higüeles*, *font de la Pissuela*. Diminutiu equivalent al nostre *-ol, -ola*.

5. SOBRE ELS MAPES

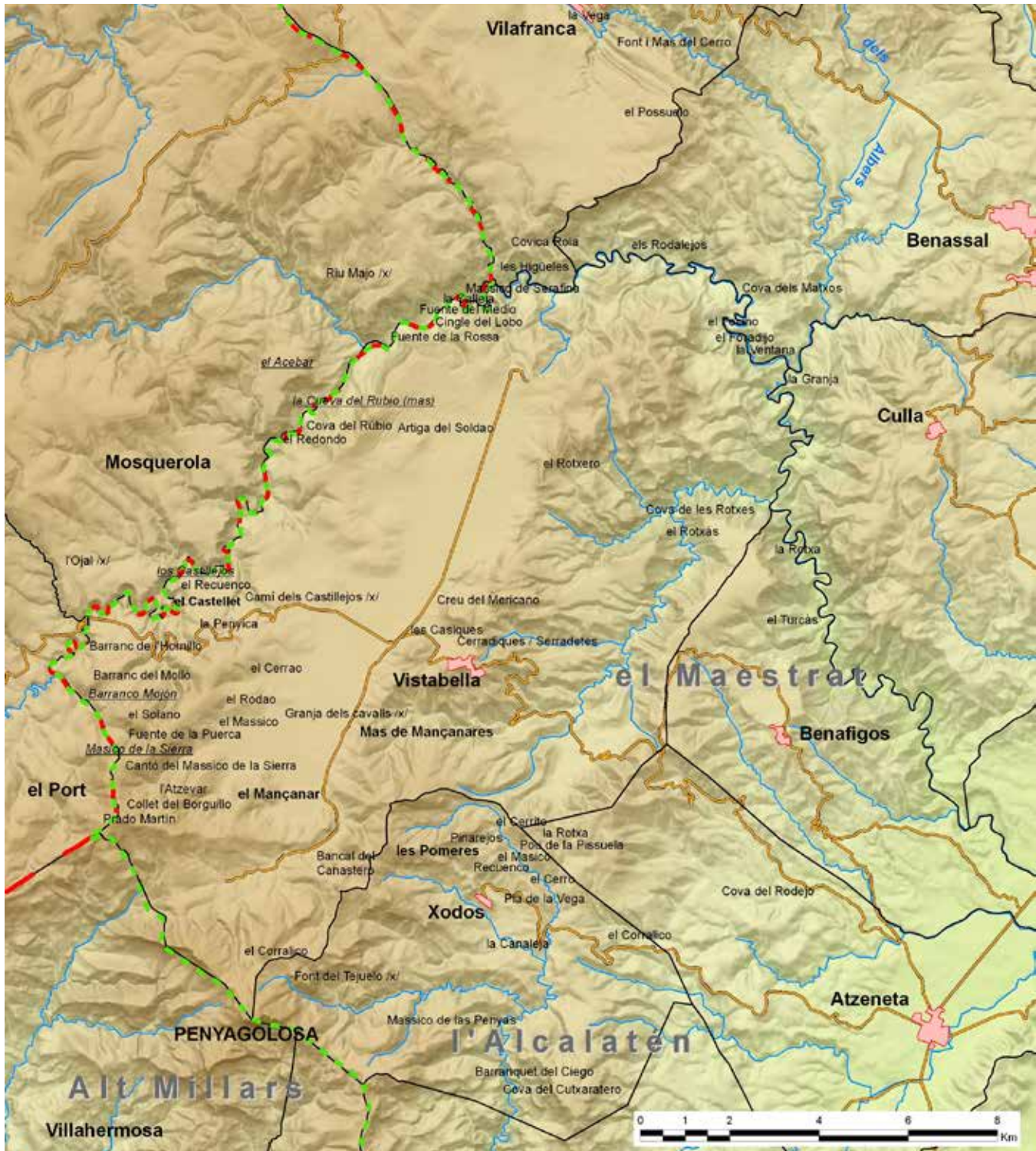
Cal dir que la sensació que hom pot tindre en observar els mapes adjunts el portaria cap a una conclusió equivocada. Aquests topònims no van més enllà del 3% del total de noms recollits. Una proporció menuda però significativa que, a banda

4. Cap d'ells no apareix al DCVB, ni al DECat ni a l'Onomasticon.

5. Pitaladero < pi taladero (que es pot tallar), no és cap malnom, i el sufix és de forma i significat castellà. *Cuchara*=cutxara+t+ero: malnom derivat d'un castellanisme.

Mapa 1. Els Ports

Mapa 2. El Maestrat i l'Alcalatén

Les Albaredes, amb els seus dos carrers, davall el riu i els àlbers

de les quantitats, són una mostra de les relacions seculares dels conveïns. Aquesta abundància és més marcada a les comarques del sud on la frontera lingüística és pregona i precisa, sense transicions, mentre a la comarca dels Ports el pas a l'Aragó declara una zona de transició lingüística. Hem de considerar, però, que mentre als Ports, Morella i Vilafranca esdevenen centres d'influència supracomarcal i traspassen la frontera administrativa de l'Aragó, a Vistabella, el contacte amb el Port o Mosquerola manté una relació bilateral, sense marcats desnivells.

Els topònims estudiats es troben concentrats a la vora d'allò que anomenem frontera lingüística. Un altre grup important s'amunteguen a les vores dels passos, camins i assagadors tradicionals. Aquestes vies han propiciat una comunicació continuada, la qual ha produït una mena d'osmosi paradoxal en una frontera orogràfica ben marcada (els rius encaixonats), o com deia J. Martí Mestre (2005)

Interrelacions afavorides pel veïnatge geogràfic i pels contactes humans existents històricament i continuats en l'actualitat (?) [...] per damunt dels límits lingüístics i comarcals.⁶

També al mapa hom pot constatar la presència d'exotopònims dins el terme Vistabella, com ara: *fuelle del*

Medio, fuente de la Puerca o el Prado Martín, topònims en la mateixa ribera del fronterer Montlleó.

6. UNA MOSTRA TOPONÍMICA

Alameda

Les Albaredes és un petit llogaret pertanyent al terme de Portell i situat al marge dret del riu que fa de frontera natural i lingüística entre l'Aragó i el País Valencià. Apareixen citades a les primeries del segle XIII com especificatiu del riu, *riu de les Albaredes*. El llogaret es troba avui deshabitat i encara es mantenen els àlbers a la vora del riu.⁷

Si més no, resulta curiós que a la mateixa frontera és on es conserva la forma autòctona. Els genèrics *alameda*, *alamera*, *alboreda*, són ara els que viuen a la toponímia. *Alameda/Alamera dels Frares* (el Forcall), *alameda de la Panera* (el Forcall), *l'Alamera* (el gran passeig, ara amb poc arbres i per l'ombria de Morella), *l'Alameda*, a la vora del riu de Cantavella, a la Mata. A Benassal trobem *Alboreda*, i també encara hi queden els Àlbers: riu dels Arbres [àlbers].

el col·lectiu albereda, que és tan antic com la llengua i s'ha usat per tot on es parla, com a nom propi i com apel·latiu i encara que en certs llocs se li hagi ampliat el significat (de forma anàloga al que passa amb el cast. *alameda*), abraçant-hi sovint alguns altres arbres i arbusts (*DeCat*, t. I, p.144)

Buitre

Veiem els dubtes del mestre en dos volums diferents de la mateixa obra:

Castellanisme molt estès en el Sud i Oest, per *voltor* (*DeCat*, 331, a31, t. II).

Tanmateix ja no és possible descartar del tot el supòsit que aquest *buitre* val. sigui d'herència mossàrab, car altrament fóra ben estrany que no topem absolutament amb cap NL en *Voltor* o *Voltr* en tota la llargada del P.Valencià des de l'Ebre fins el Segura (*DeCat*, 385b 19, t. IX).

6. J. Martí Mestre, «Afinitats...», Algemesí 2005, p. 339.

7. Vegeu el capítol 7 d'Espinàs (1991).

Caleja de Sant Pere, a Vilafranca

Els tormos de roca, veritables castellets, guarden i bategen el mas.

Coromines (*OnCat*, III, 138-139) el considera un castellanisme, explicable «perquè a les serres altes i pelades del baix Aragó hi ha moltes més ròsses i aus de presa que a les fèrtils terres valencianes...», amb la qual cosa sembla fer referència a una transmissió a través de l'aragonés. En canvi, Casanova (1995) situa la Buitrera (<VOLTORARIA) en els grups dels topònims que semblen castellanismes però no ho són.

A les comarques estudiades localitzem *font del Buitre* (Vilafranca), *morral del Buitre* (Atzeneta i Catí) *collet de la Buitrera* (La Mata, La Todolella, Cinctorres) i *les Buitreres* (Culla). Amb tot, i dins el País Valencià, trobem les Voltreses, topònim situat a Herbés (els Ports).

*Caleja*⁸

Al terme de Vilafranca, a més dels assagadors trobem altres odònims pecuaris com *caleja* i el seu diminutiu, *calejó*. El genèric quasi sempre és assagador, sobretot si són els més llargs i amples o van entre termes. Els que arriben al nucli urbà són anomenats *caleges*: *caleja de Sant Pere*.⁹

8. No apareix ni al *DeCat* ni a l'*OnCat*, ni al *DCVB*.

9. Cal recordar que a Vilafranca apitxen i el so que empren és [tx], [kalétxa], cosa que explica l'entrada *caletxa* al «Vocabulari de la pedra in sec» del llibre *Els homes i les pedres* (Miralles et al. 2002). *Caletxa*: Camí molt estret, delimitat per parets, que dona accés des dels assagadors i camins principals fins a les finques.

Curiosament, al terme de Vistabella, davant l'Estrella (Mosquerola), arriba un pas: *la Calleja* [x] que aclareix l'origen de les *caleges*. Trobem *caleja* [x] també en algun terme veí de Terol: a L'Anglesola, *caleja los Huertos*.

Castillejos

Formacions rocoses que bategen una partida menuda d'extensió, al terme de La Mata. En trobem abundant documentació: *Castelego* (1398), *Font del Castellejo* (1390), *Castillejos* o *Castellars* (1750), *Castillejo* (1739), *els Castillejos* (2012). Al llarg dels termes estudiats trobem nombrosos espais de similars característiques: els Castelletes (Portell), els Castellans (la Todolella) el castell Roquer (Sorita), els Castelletes i el Castellet del Mas de la Coixa (el Boi, Vistabella), Castellet del Mas de Marín (Benafigos), el Castellet (Vistabella) davant *els Castillejos*, mas i formacions rocoses al terme de Mosquerola.

Candiales i Candialets

Candial és blat candial, varietat que produeix farina molt blanca, càndida. Trobem *les Candiales* (mas de la dena del Coll i Moll, a Morella) i *els Candialets* (pla de Vistabella). Hi ha dubtes sobre si es tracta d'un mossarabisme o d'un castellanisme. L'osmosi anunciada potser en té la clau.

Canyamar

El *Canyamar* és una partida de la Mata on es conrea el cànem, [kánim] en la parla local d'aquest poble dedicat a la fabricació d'espardenyes. Lo *Canyamar* apareix documentat al 1691, prop del riu de les Albaredes, entre la Mata i Portell. A més, a la Mata hi ha *canar* i també *canyissar*: partida *lo Canar* (1490), *barranco del Canar*, *canar de Vallés* (1679), *vinya del Canar* (1443) i *foia del Canyissar* (1329).

Cal entendre, doncs, que aquest *canyamar* no l'hem de relacionar amb canya sinó que prové del cànem, recordem la pronúncia local, i l'osmosi amb els pobles veïns de l'Aragó.

Centenar

Centeno, castellanisme ben antic (*bancal del Centeno*, al 1597 a Benassal) és el mot usual al Maestrat i els Ports en lloc de sègol. Al terme de Vistabella trobem el *Centenar*, on fins fa ben poc es conreava aquest cereal de llargues tiges que hom aprofitava per a fer els vencills de les garbes de blat i civada.

Cerro i Cerrito

Cerro i el diminutiu *cerrito* tenen en tossalet el seu equivalent més habitual per aquestes contrades. Sobre el seu origen:

No hay noticias ciertas de que el vocablo exista o haya existido en catalán o en lengua de Oc, pues el cat. meridional *serret* 'colina' van más bien con el catalán *serra*, 'sierra' (Coromines, DCECH, II, 54 a45)

En català deu tractar-se d'un aragonesisme, o d'un castellanisme però entrat amb la col·laboració de l'aragonés (Casanova 2002b)

Al sud de Vilafranca i oest del barranc de la Foç, trobem el *mas del Cerro* i, tot formant part del nucli urbà, el camp de futbol rep el nom d'*El Cerrito*. A Portell, mitger amb el terme aragonés de Cantavella, apareix el *cerrito de l'Albardó*. Al terme de Xodos també trobem les dues formes, *pas del Cerro* i *barranc del Cerrito*.

Contiendes

Ben segur que el topònim *les Contiendes* és sinònim de *contesa*, barranc de la Contesa (Almassora) o *pleit*, font del

El Focino, a l'antic terme del Boi (Vistabella)

Pleit (Vistabella). Provenent del simple postverbal de *CONTENDERE*, *contienda*, *les Contiendes* són una partida, encara soritana, molt propera a terres administrativament aragoneses, marge mitger amb Aiguaviva i la Ginebrosa, terres que no són de parla aragonesa. El mateix topònim apareix en el trifini dels termes de Borriol, la Pobla i Benicàssim. També, *la Contienda* (Bejís, contra El Toro)

Com que l'especificatiu apareix en zones frontereres, però també en zones molt allunyades com la Plana, fa pensar en un castellanisme antic motivat pel prestigi d'un terme jurídic.

Corralico

Només convé recordar que la ramaderia ha estat l'activitat secular més afavoridora de l'esmentada osmosi. El *Corralico* apareix a Vistabella i Xodos, a la vora de tants corals, corralets i corralisses.

Covica Roia

Coveta situada al terme de Vilafranca, damunt el trifini Vistabella, Vilafranca i Mosquerola. El molí dels Ullals-Ojales (Mosquerola) ha estat el lloc habitat més proper. Sembla un diminutiu, amb sufix i fonètica aragonesa, de *cova roja*, que vam recollir com a [kubika].

Focino

A la serra del Boi, el barranc de les Traveres aboca al Montlleó encaixonat, com una foç, per enormes parets. Pensa Coromines que deu ser autòcton, encara que aquest derivat de *foç* coincideix tant amb el cast. *hocino*. Curiosament, a les Parres, dins l'Aragó, també trobem *el Focino*. Cal dir, però, que el sufix autòcton hauria de donar *focí*, i no *focino*, com ho palesen altres mots de derivació semblant, com ara: *mar-marí*.

Als Ports, repetidament i molt, apareix *la Fou* (Bellestar, Boixar, Pobla de Benifassà, Vallibona), i al Maestrat canvia en *la Foç*, no massa lluny del nostre *Focino*. També prop de *la Foç* de Vilafranca i en la ratlla del terme amb l'Anglesola trobem, en la documentació sobre les delimitacions de la Bailia de Cantavella i el Castell de Morella (1407), un antic *Focino*:

[Molló 2]: E pujant lo dit barranch amunt quasi distant un git de ballesta, en una fila o llastra de roqua plana que plegue al dit barranch, apellat de la Alcantarella en altra manera del FOÇINO, fonch feta altra creu e mont de pedres per signar e mostrar on deu esseer construit altre molló.¹⁰

Foradijo

Cova del Foradijo (Vistabella): cova al mig d'un cingle o paret, de no massa grandària ni en la boca ni en el trajecte (tipus cova mànega). El topònim de Vistabella sembla una tautologia.

Massico

Massico de la Penya (davall de les Cabrelles i prop del mas de *Ramonico*), *massico del Tordo* (al barranc Fondo, de cara cap a la Cuba i la Mata) tots dos al terme de Portell; *massico de las Penyas*, a Xodos, i *massico de la Serafina*, a Vistabella, ben prop de l'Estrella, i *el Massico* vora el mas de Monfort, a Vistabella.

El Massico, davant mateix del poble de la Todolella, a l'altre costat del barranc, a l'ombria. Era poc més que un maset, d'algú que parlava en castellà-aragonés. Ara s'ha engrandit amb granges i se n'han fet vivendes rurals.

En tots els casos anotats, tant als Ports com al Maestrat, es tracta d'un mas de poca entitat, amb poques terres i corrals menuts.

Com a curiositat anotem diversos topònims al voltant d'un *masico* amb [z] situat al terme de Xodos (*el Masico*, *coscollar del Masico*, *font del Masico*...) Desconeixem si es tracta del sufix *-ico* afegit al nostre mas o d'un *massico* valencianitzat en la seua fonètica.

Maçanar i Maçanera

Tant als Ports com al Maestrat trobem mostres derivades de MATTIANA. Als Ports no hi ha pomes, mentre a Vistabella hom distingeix la poma (fruita conreada) de la maçana (poma silvestre, més menuda i agrenca). No considerem, per tant, els següents topònims com a transportats; amb tot, paga la pena parlar-ne per la creença que *maçana* siga un castellanisme.

A la Mata (marge mitger amb la Cuba, Mirambell i l'Olocau) situem l'exemple de la Maçanera (1417, 1443, 1604, 1697), font de la Maçanera (1610) heretat de les Maçaneres (1618). Els mateixos topònims, després de la Guerra de Successió i de la crema de la Mata (la Xàtiva dels Ports) han esdevingut *Fuente de la Manzanera* (1728, 1846) *Les Manzaneres* (1778). Avui, en la toponímia viva, la pronúncia és [mansanéra]. Prop d'allí, al terme de Cinctorres, és el pla de la Maçanera, al Bovalar.

Al mapa 2 observem la proximitat de tres topònims relacionats: mas de les Pomeres (Xodos), mas de Maçaneres i el Maçanar (Vistabella). Potser el segon cas hauríem de relacionar-lo amb algun antropònim. Les Pomeres i el Maçanar, però, ens mostren l'oposició poma-maçana a què ens referíem. Cal observar que el Maçanar, extens mas proper a Sant Joan, compta en els seus boscos amb exemplars de *Malus sylvestris*, més menudes que la comercial *Malus domestica*.

Penyica

La Penyica és el nom que bateja un mas de Vistabella i un seguit de topònims veïns: *barranc de la Penyica*, roques de..., entre ells una *moleta de la Penyica*, que sembla tautològic.

10. Protocol d'Antoni Esquerdo (abril 1407), Arxiu Històric Notarial de Morella.

Els Possos, mas de Xodos (nevada de 2013)

El Recuenco, entre tossals, al terme de Xodos

Possos i Possuelo

Hi ha la torre del Posso a Morella i la font dels Posos a Vistabella. Els Posos, l'artiga del Posos, ombria dels Posos i horts dels Posos, tots quatre recollits amb [z], els situem al terme de Xodos. En tots els casos es tracta, creiem, de derivats del *PUTEUM* llatí, que també presenta aquesta evolució i que Coromines, com en molts altres casos, atribueix al *mossàrab*. El diminutiu *PUTEOLUM* que dóna Puçol, també partida de Portell, reapareix a Vilafranca amb la forma *possuelo*, mas i font del *Possuelo*. En aquest cas, almenys el sufix, se'ns mostra influenciat pel veïnat aragonés. Cal tindre en compte que els pous, com les *pozas* castellanques, poden referir-se, a més de les obres hidràuliques, a tolls, clotxes i altres depressions del terreny, habitualment dins els barrancs.

Povico

Presenta el sufix *-ico* del castellà-aragonés i també la [-b-] a la forma derivada de [pów] com a la resta dels Ports. El referent del topònim és un pou petit situat al terme de Vilafranca.

Recuenco

Conc 'clotada', aplicat en algun doc. ross. a la fondalada de Vingrau: «sobre un gran quer que hà en lo conch de Vingrau, riba lo camí rial». doc. 1306. El mot degué existir en alguna altra vall molt retirada Roca del Cunco penyal grandios damunt Sopeira a Llastari, *Reconco* [-ón,ko] amb

fonètica mossàrab: cf. el tipus frequent cast. *Rehoyos*, val. *Refoia*, cat. *Reclot*, *Reclotxa*) clotada voltada de penyes i espadats davant Benirredrà, a l'esq. del riu de Guadalest (*Decat*, t. II, 866 a22)

A Vistabella es confon amb la foieta Redona, veïna del terme de Mosquerola, i el vam definir com a 'racó i caiguda al Montlleó'. Aquesta identificació amb la foieta ens fa pensar en l'aspecte orogràfic i natural (*recuenco*) enfront del conreat i humanitzat (*foia*). A Xodos, el Recuenco, clotada a l'esquerra voltada per cingles diversos, bateja una partida i n'és l'especificatiu d'una font, un tossalet i un racó. Aquest darrer, el racó del Recuenco, sembla un tant tautològic.

No apareix cap mostra semblant al Principat i, dins el Corpus Toponímic Valencià, tret dels exemples de Xodos, no se'ns mostra cap d'altre. Això sí, hi apareixen les formes més genuïnes *reconc* i *reconco*.¹¹

Redonda

Troblem el topònim *la Redonda* en gairebé tots els pobles d'ambdues bandes de la ratlla. El seu caràcter d'espai lligat a la ramaderia l'emparenta amb *devesa* i *bovalar*, termes que mereixerien una monografia. Amb tot, ens crida l'atenció el grup *-nd*, que uns consideraran mossàrab, d'altres castellà i

11. **Reconco** [ó] Barranc del Reconco (Biar), Cabecet del Reconco (Ibi), Mas del Reconco (Ibi), Pic del Reconco (Biar), Serra del Reconco (Biar, Onil), **Reconc** [ó] Camí del Reconc (Ador), el Reconc (Ador, Vilallonga), Tossalet del Reconc (Vilallonga).

alguns aragonés. Ens apareix en la documentació antiga dels Ports i del Maestrat:

Als Ports: Castellfort (1341), Catí, Vilafranca, Cincorres (1635) i la Mata (1757). En passar cap a l'Aragó, trobem a l'Anglesola: la redonda Mayor, la redonda de la Mundadera

A Vistabella, molló de la Redonda (1555), mollons de la Redonda (1597, 1615, 1634) redonda del Boy (1597)

També a Benafigs es manté viu el barranc de la Redonda i la Redonda com a partida.

Redondo i Redondi

Encara amb el grup *-nd* trobem aquests dos exemples: *el Redondo* i *el redondi del Molí de la Cova*, tots dos al terme de Vistabella. El seu veïnatge al terme de Mosquerola ens aboca a pensar en préstecs de veïnat. El segon cas, però, se'ns mostra com un híbrid que manté el seu caràcter valencià en el sufix. En ambdós casos la forma ve definida per la volta del riu Montlleó que els encingla.

Rodejo i Rodalejo

La cova del Rodejo, a Atzeneta, i el Rodejo, al terme de Culla, per la seua situació vora les voltes de sengles barrancs ens fan pensar en el meandre que anotava Coromines (OnCat VI, 418). Dins la documentació, però, apareixen les formes *rodejador* i *rodeixador* lligades al món ramader, la qual cosa ens obre una altra interpretació, més semblant a pati, àmbit, espai comunal.

Pel que fa als Rodalejos, al terme de Benassal, a la vora de diverses revoltes del riu Montlleó, ens retorna a la primera interpretació. A la documentació històrica, *rodejadors*. (1715).¹²

Roda(d)o, Cerra(d)o

La seua proximitat al terme del Puerto i la convivència amb altres préstecs semblen variants del *tancat* i la *serrada*, tan emprats al mateix terme de Vistabella i tants d'altres d'aquestes comarques. Hom podria dubtar, això sí, si aquest *Cerrao* fóra *Serrao* i que només calgués plantejar-ne el sufix. El mateix caldria dir dels diversos exemples de les Cerradiques o les Serradiques, clarament equivalents a les Serradetes (Vistabella).

El Rotxàs de Dalt mostra un terreny feréstec

Rotxa

Diu Coromines que amb el mateix ètim que la paraula catalana *roca*, però segons el resultat que obtenia en els parlars romànics anteriors a la implantació de la nostra llengua i, altrament, significat 'coster', tenim el mot *rotxa*, el qual podem trobar tan sols, però en una franja estreta que ressegueix la frontera lingüística valenciana des del Penyagolosa a Alcoi. De fet també tenen aquest mot els parlars xurros immediats, i és curiós, del seu significat, no tan sols que no sigui sinònim de *roca* o massa pètria, sinó, fins i tot, que els vessants on s'aplica poden ser més o menys drets.¹³

Troblem diversos exemples al terme de Vistabella (el Rotxàs de Dalt, la cova de les Rotxes...) i als de Xodos i Benafigs (la Rotxa), en el mateix sentit que ja ens aclareix Domingo. Curiosament un antic mas d'En Roger, pel fet de trobar-se al capdamunt d'una rotxa, ha esdevingut el Rotxero, un clar exemple d'etimologia popular.

Turcàs

El tudó apareix com a turcàs en diversos topònims: *font del Turcàs*, *maset del Turcàs*, *barranc del Turcàs* (terme de Portell, maset i font no massa allunyades del riu de les Truites, i vora el terme de l'Anglesola) i *el Turcàs*, a Vistabella. Els diferents diccionaris el consideren castellanisme per tudó, colom

12. Barreda i Peraire (1999), p. 360.

13. Carles Domingo, *Els noms de les formes de relleu*. 115, xii, 4.

La Vega, davall la Roca (Xodos)

salvatge, *Columbus palumbus*. Todó és l'apel·latiu general als pobles dels Ports. Torcaz o turcàs prové del llatí vulgar *TORCAEUS, de TORQUES, collar, pel dibuix del coll d'aquest colom.

Vega

El genèric *vega* no va més enllà dels segle XIX i es tracta d'un castellanisme provinent del basc *baika*. A Morella, el tradicional Moll, com que està dividit en dues denes, algú va cavillar d'anomenar-ne la part est com el Moll, i la part oest com a *vega del Moll*. I com que una altra vall-coma circula en paral·lel, i també té nomenada pels seus plans i cereals, ara és *la vega dels Llivis*.

A Vilafranca, *la Vega* és la partida que conté els horts de la vora del riu. A Sorita trobem la partida de *les vegues*, a la vora del riu bergantes. En el cas de xodos, contrasta la fertilitat de la vega amb l'aridesa de la roca, que suporta el poble de l'Alcalatén. També és creuada pels barrancs de Xodos i de la Font.

BIBLIOGRAFIA

- ALCOVER SUREDA, Antoni MARIA / MOLL CASANOVA, Francesc de Borja / MOLL, Aina / SANCHIS GUARNER, Manuel (1993): *Diccionari català-valencià-balear*, 10 vols., Editorial Moll, Palma.
- ALTABA ESCORIHUELA, José (1985): *Palabras locales, comarcales y regionales*. Edició de l'autor. Saragossa.
- BARREDA, P. E. i PERAIRE, J. (1999): «Toponímia de Benassal», en *Cooperativa Agrícola Benasalense. 50 aniversari. 1949-1999*, t. II, pp. 161-471. Benassal.
- BERNAT AGUT, Jesús (2000): *Toponímia rural d'Atzeneta del Maestrat*. Diputació de Castelló. Col·lecció Universitària. Castelló.

- (1995-2001): Enquestes per a l'Atles Toponímic Valencià dels termes de Vistabella, Xodos, Atzeneta i Benafigós.
- (2004): *Xodos (Toponímia dels Pobles Valencians)*. València.
- BERNAT, Jesús / GUARDIOLA, Ferran (2001): «Vocabulari Oronímic» *Actes de la XL Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos. Morella* vol. II. Diputació de Castelló. Castelló.
- CAMAÑES, Luisa (1990): *Portell. Usos y costumbres desde el siglo XIX al XX*. Edició de l'autora. Portell.
- CASANOVA, Emili (1995): «La toponímia d'origen castellà: una proposta», *Materials de Toponímia (Mestratge de toponímia 1990-1991)* vol. 2, pp.1207-1215. València. Editorial Denes. Universitat de València.
- 2002: «Qué té el valencià d'aragonés? Particularitats del valencià a causa de l'aragonés» *Actas del V Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*. Madrid, Gredos, pp. 1661-1677.
- 2011: «Influencia histórica del aragonés sobre el valenciano», *Archivo de Filología Aragonesa*, núm. 67, pp. 207-208.
- COROMINES, Joan (1980-1991): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*. Madrid, Gredos, 6 vols.
- (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. Barcelona: Curial, 10 vols.
- (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae*. Barcelona, Curial, 8 vols.
- DOMINGO I FRANÇÀS, Carles (1997): *Els noms de les formes del relleu*. Societat d'Onomàstica. Barcelona.
- EIXARCH FRASNO, José (1988): *La Mata (Els Ports de Morella)*. Edició Antonio Ripollés. La Mata.
- ESPINÀS, Josep Maria (1991): *A peu per l'Alt Maestrat*. Edicions de la Campana. Barcelona.
- FORT CAÑELLAS, Maria Rosa (2002): «Català i aragonés, llengües en contacte (Edat Mitjana i Moderna)», *Caplletra 32*, pp.111-125. Universitat de València.
- GAMUNDI, Serafín i SANGÜESA, Carlos (1991): *Morella, guía del antiguo término*. Ajuntament de Morella.
- GUARDIOLA, Ferran (1995-2001): Enquestes per a l'Atles Toponímic Valencià dels termes de Portell, la Mata i la Todolella.
- (2005): *Cinctores*, sèrie Toponímia dels Pobles Valencians, núm. 81, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- MARÍN Margarita, MONFORT Julio i MIRALLES, Francesc, *Els hòmens i les pedres*. Ajuntament de Vilafranca.
- MARTÍ MESTRE, Joaquín.(2008): «Afinitats entre el català i l'aragonés en terres valencianes. Correspondències entre la toponímia del Camp de Morvedre i de l'Alt Palància», XXXII Col·loqui de la Societat d'Onomàstica d'Algemesí, pp. 339-388. Algemesí.
- MARTINES PERES, Josep (2002): «L'aragonés i el lèxic valencià: Una aproximació», *Caplletra 32*, pp.157-201. Universitat de València.
- RUBIO VELA, Agustín (2002): «Valencia y los aragoneses en la baja Edad Media: la ruta del trigo», *Caplletra 32*, pp.95-110. Universitat de València.